

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK MAGYAR ZSIDÓKÉRT FOLYTATOTT PROPAGANDA-KAMPÁNYÁNAK JELLEGZETESSÉGEI

Sz. Halász Dorottya

Miskolci Egyetem, BTK, Történettudományi Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros, Egyetem utca 1., B/2
sz.halaszdorottya@gmail.com

A második világháborúban harcoló németellenes hatalmaknak, köztük az Egyesült Államoknak az európai zsidóüldözésekre adott reakciója a történeti irodalom egyik sokat vitatott epizódja. A szövetséges magatartás bírálói szerint az USA-nak és fegyvertársainak jóval határozottabban kellett volna fellépni a genocídium megakadályozása vagy legalább mihamarabbi befejezése érdekében. Az ellentábor képviselői ezzel szemben úgy vélik, a náci Németország vezette koalíció ellenfelei nem tehetek többet az üldözött zsidók védelmében annál, mint amennyit ténylegesen tettek. Ám a vélemények egy ponton találkoznak: elismerik, hogy az USA (és szövetségesei) teljesítménye e tekintetben meglehetősen szerénynek mondható. Ezen a nézetten a jelen tanulmány sem fog számottevően változtatni. A vizsgálat célja annak bemutatása, hogy az amerikai vezetés miért, mikor, hogyan és milyen eredménnyel alkalmazta a politikai propagandát mint a pszichológiai hadviselés egyik kulcselemét a magyar zsidóság védelmében. Az elemzés a szűkebb értelemben vett magyar holokauszt időszakára, az 1944-es esztendőre koncentrál. Egyfelől azért, mert ezt megelőzően a magyarországi események nem vonták magukra az Egyesült Államok figyelmét, másrészt azért, mert a pesti gettók 1945. januári felszabadulásával az USA szemszögéből nézve megszűnt a magyar zsidóság üldözött státusza.

A magyar helyzet 1944 tavaszán vált akuttá, éppen akkor, amikor az Egyesült Államok menekültügyi politikájában is változások kezdődtek. Március 19-én az ország német ellenőrzés alá került, s ezzel megpecsételődött az addig viszonylagos békében és biztonságban élő izraeliták sorsa. A márciusi fordulatot megelőzően Magyarország relatíve biztonságos menedéknek számított mind a hazai, mind a környező országokból idemenekült zsidók számára.

A fokozódó antiszemitizmus és a növekvő számú törvényi korlát ellenére a magyar zsidóság addigi embervesztesége csekélynek volt mondható a környező országokban, különösen a megszállt lengyel területeken zajló események tükrében. Az 1938 óta bekövetkezett visszacsatolásokkal megnagyobbodott országterületen a magyar vagy hazánkba menekült áldozatok száma 1944 elejéig kb. 60 000 volt, köztük mintegy 18 000 kitelepített, akik 1941 nyarán a német megszállás alatt lévő nyugat-ukrajnai Kamenyec-Podolszkijnál végrehajtott tömeggyilkosságokban veszítették életüket, további 1 000 fő, akik az 1942. januári újvidéki mészárlásban lelték halálukat, valamint kb. 42 000 munkaszolgálatos.¹ Így – a szovjet területeken élőkől eltekintve – 1944-ben a magyar zsidók alkották a kontinens utolsó nagy lélekszámú (kb. 762 000 fős), még életben lévő közösségét.² Ezek fényében nem meglepő, hogy a márciusi német bevonulást megelőzően a semleges és szövetséges világ, az Egyesült Államokat is beleértve, nem szentelt különösebb figyelmet a magyar fejleményeknek. Csak 1944 januárjában jött létre az az amerikai szövetségi hatóság, amely az európai népiirtó politika megállítására illetve lassítására irányuló terveket volt hivatott kidolgozni és koordinálni. A Háborús Menekültügyi Hivatal (HMH) elsőrangú feladata a menekültkérdéssel kapcsolatos ügyek intézése és összehangolása lett, a propagandagépezet irányítását is beleértve.

A tény, hogy a HMH felállítására a holokauszt történetének kései szakaszában került sor nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államok 1944-et megelőzően teljes érdektelenséggel szemlélte az európai zsidóellenes megnyilvánulásokat. Nem hagyhatta azokat figyelmen kívül, hiszen Adolf Hitler már tizenegy évvel korábbi kancellári kinevezésekor megkezdte az általa alacsonyabb rendűnek tartott „faj” elleni támadását még, ha kezdetben a cél nem

¹ Braham 2010: 42.

² Braham 1994: 2:1297. Az angol nyelvű mű első kiadása hazánkban *A magyar Holocaust* címmel jelent meg (1988, Buda-

pest). Ennek átdolgozott, tömörített változata *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon* címet viseli (2003, Budapest).

is a fizikai megsemmisítés volt, hanem a zsidóság egyéb eszközökkel, például kivándoroltatással való eltávolítása. Azonban a második világháború kitörésének közeledtével, majd azt követően, a német befolyás alá kerülő valamennyi országban zsidóellenes intézkedések láttak napvilágot, 1941 folyamán pedig megszületett a terv a „végső megoldásra”. A szövetséges hatalmak már 1942 késő nyarán információval rendelkeztek az *Endlösung* kivitelezésére vonatkozó döntésről, így különösen megdöbbentő, hogy a milliók halálát okozó genocídium kibontakozását csaknem tétlenül szemlélték.³ 1942 augusztusában Gerhard Riegner, a Zsidó Világkongresszus titkára juttatta el a brit mellett az amerikai külügyminisztériumnak a „végső megoldás” terv létezésére vonatkozó első meggyőző bizonyítékot, miszerint valamennyi német kézen lévő zsidó – kb. 4 millió fő – kiirtása a cél. A hír az USA-ban novemberben látott napvilágot, de a média nem szentelt neki különösebb figyelmet. Az időzítés nem volt szerencsés: a csendes-óceáni és észak-afrikai harcok kedvező fejleményei jóval nagyobb érdeklődésre tartottak számot.⁴ December 17-én ugyan az USA Nagy-Britanniával, a Szovjetunióval és egyéb szövetséges országokkal együtt elítélte a német zsidóellenes és népiirtó politikát, miközben felelősségre vonást ígért az elkövetőknek, az ez utáni közös nyilatkozatokból⁵ hiányzott a zsidóság speciális helyzetének hangsúlyozása és a nácik elsődleges célpontjaként való azonosítása. Hiányzott abból az 1944. január 22-i washingtoni elnöki rendeletről is, ami életre hívta a Háborús Menekültügyi Hivatalt, azt a szervezetet, amelynek feladata épp az elsősorban zsidókat érintő menekültkérdés megoldása volt. A 9417. számú rendelet értelmében az újdonsült szerv célja – általában véve – „az ellenséges elnyomás közvetlen életveszélynek kitett áldozatainak megmentése” volt nemzetiségre, fajra és vallásra való tekintet nélkül.⁶ Vagyis a zsidók mint a náci politika legfőbb elszenvetői nem kerültek kiemelésre, sőt valójában maga a zsidó szó sem

szerepelt a szövegben egyetlen egy alkalommal sem. A Hivatal működése során mégis őket részesítette a legtöbb figyelemben és támogatásban. Ez a fajta ambivalencia, ami megakadályozta, hogy az Egyesült Államok kormánya hivatalosan és nyíltan, a retorika szintjén felülemelkedve, határozottan cselekedjen a zsidóüldözések felszámolása érdekében, mindvégig jellegzetes vonása maradt az USA politikájának.

Mikor a Háborús Menekültügyi Hivatal vezetése kénytelen volt szembesülni a gyorsan romló magyarországi helyzettel, a nácik és magyar segítők elleni harcban leghatékonyabbnak tűnő fegyverként egy propagandakampány indításáról született döntés. A pszichológiai hadviselés vált – legalábbis kezdetben – a HMH legfőbb Magyarországon alkalmazott eszközévé, javarészt az időtényező okán. Mivel a Hivatal megalakulása és a magyar fordulat mondhatni egybeesett, 1944 márciusában az új szervezet még tapasztalatlan volt, éppen csak megkezdte külföldi képviselőinek kialakítását és mentési módszereinek kimunkálását. Ezek között a fizikai mentés, az országhatárokon belüli védelem megszervezése, a koncentrációs táborok lakóinak oltalmazása és az ideiglenes menhelyek létesítésének szándéka mellett kezdettől fogva szerepelt a pszichológiai hadviselés, azon belül a propaganda útján való befolyásolás eszközeinek alkalmazása.⁷ A szédítő gyorsaságú magyar események sodrában a Hivatal vezetői szilárdan – és naivan – hittek ez utóbbinak, elsősorban a háborús bűnösök felelősségre vonással való fenyegetésének erejében, s mindamelllett ez volt a lehető legrövidebb időn belül bevethető eszköz. Az Egyesült Államok és Magyarország 1941 decembere óta fennálló hadiállapota⁸ következtében hiányzott a közvetlen hivatalos kapcsolat a két ország között, így a HMH befolyása érvényesítésére kénytelen volt amerikai és külföldi magánszervezetek,⁹ a világháborúban semleges kormányok, a Nemzetközi Vöröskereszt és a Vati-

³ Hitler zsidóellenes politikájának átalakulására és a szövetségesek által birtokolt információkra vonatkozóan lásd Karsai 2001: 57–61, 270–280.

⁴ Druks 1977: 34–35; Mashberg 1978: 22–23; Wyman 1996: 705. Az USA kormányának és az amerikai média visszafogott reakciójának okaira lásd Leff 2005.

⁵ Ilyen volt például az 1943. októberi moszkvai külügyminiszteri konferencia által kibocsátott proklamáció, de ezt tükrözték a néhány hónappal korábbi, áprilisi bermudai nemzetközi konferencia eseményei is. A tanácskozás eredetileg az európai zsidómentés lehetőségeinek kidolgozására gyűlt össze, ám hivatalos céljává végül a menekültkérdés általános tárgyalását tették, fajtól és vallástól függetlenül. Adler – Margalith 1946: 420, 422; *Unity in Dispersion* 1948: 164; Wyman 1996: 706.

⁶ O’Dwyer 1945.

⁷ O’Dwyer 1945: 16–17.

⁸ Bár hazánk már a Pearl Harbort ért támadást követően néhány nappal visszahívta washingtoni megbízottját, az Egyesült Államok hivatalosan csak 1942. július 17-én viszonzotta a magyar hadüzenetet. Tartakower – Grossmann 1944: 111.

⁹ A Menekültügyi Hivatallal együttműködő magánszervezetek közé tartoztak egyebek mellett a következők: *American Committee for Hungarian War Refugees* (Amerikai Bizottság a Magyar Háborús Menekültekért), *Hungarian-American Council of Democracy* (Magyar–Amerikai Demokrácia Tanács), *The United Hungarian Jews of America* (Egyesült Amerikai–Magyar Zsidók), *Union of Orthodox Rabbis* (Ortodox Rabbi Szövetség), *Emergency Committee to Save the Jewish People of Europe*

kán kapcsolatainak illetve helyi képviselőinek a segítségét igénybe venni. A Hivatal tehát érdekeit csak indirekt módon, s ebből adódóan késedelmesen tudta érvényesíteni, amit fokozott a különböző kormányok és szervezetek együttműködésének komplexitása. Ezt a problémát igyekezett áthidalni azzal, hogy a pszichológiai hadviselés eszközeire hagyatkozott.

Emellett a tényleges fizikai mentés Magyarországról szinte lehetetlen volt. A megszálló hatóságok politikája és földrajzi tényezők egyaránt akadályozták az effajta törekvéseket. A magyar zsidók elleni program kivitelezésével megbízott Adolf Eichmann és kollégáit anyagi vagy egyéb ellenszolgáltatás fejében is csak ritkán lehetett rábírni, hogy zsidók legális kiutazását engedélyezzék. Ugyanakkor az illegálisan távozók számára többek között az jelentett gondot, hogy tenger hiányában csak a lassúbb, veszélyesebb, szárazföldi útvonalakat vehették igénybe, s mivel az ország mélyen a németek által megszállt és ellenőrzött területek szívében feküdt, a határátlépést követően újabb veszélyekkel kellett szembenézniük. Ezen tényezőkből fakadóan úgy tűnhetett, hogy a lélektani hadviselés lesz a leggyorsabb, leghatékonyabb fegyver, mellyel a HMH védelmet biztosíthat a Magyarországon élő zsidóság számára, s ez vált dominánssá a magyar holokauszt első – 1944 márciusától júliusig tartó – szakaszában.

Az első, magyar zsidópolitikát kritizáló közlemények a német bevonulás folyamánként már 1944 márciusában napvilágot láttak, majd júliust követően a deportálások felfüggesztése és a kedvező hadiesemények hírére jelentősen csökkent a számuk. A lehető legnagyobb publicitás biztosítása érdekében a HMH számos csatornát igénybe vett az üzenetek célba juttatására. Helyet kaptak az amerikai és a semleges, főként a svájci sajtóban, de közvetlenül is eljutottak Magyarországra a külhonban szolgálatot teljesítő amerikai diplomaták közvetítésével, valamint a washingtoni Hadihírek Hivatala (*Office of War Information*), a BBC, a Radio Algiers és az illegálisan sugárzó Kossuth Rádió magyar nyelvű adásai révén. Emellett repülőgépekről szétzóró röplapok és a magyar illegális szervezetek ál-

tal sokszorosított röpiratok formájában is terjesztésre kerültek. A leghatékonyabbak természetesen azok a közlemények voltak, amelyek anyanyelven szóltak a lakossághoz, s a Hadihírek Hivatala húsz magyar nyelvű üzenetet közvetített hazánkba március 24. és május 7. között. Szerepelt ezekben Franklin D. Rooseveltnél március 24-i, a néhány nappal korábbi magyar fordulatra reagáló üzenete és a brit kormány egyetértő nyilatkozata, prominens amerikai és magyar származású amerikai állampolgárok (pl. szenátorok, Al Smith korábbi New York-i kormányzó), egyházi vezetők (pl. a protestáns Géza Takaró, a római katolikus Francis J. Spellman) és szervezetek (pl. *World Jewish Congress*, *Vaad Hahatzala Emergency Committee*) felhívásai, valamint az amerikai szenátus és képviselőház külügyi bizottságainak határozatai. Témájukat tekintve a HMH propagandaanyagai leggyakrabban felelősségre vonással fenyegettek, figyelmeztettek a háborús bűnösök elleni bizonyítékok megőrzésére és az üldözöttek támogatására. A helyi keresztényeket felszólították az elkobzott zsidó vagyonok tulajdonba vételének visszautasítására, de esetenként példaként állították a francia és cseh ellenállókat, a varsói gettó hőseit, valamint olyan országok lakosait, akik sokat tettek zsidó honfitársaik védelmében. A magyar származású amerikaiak felhívásai mindezeket túl hangsúlyozták a keresztény-zsidó együttélés magyarországi hagyományait, illetve a magyar becsület és méltóság visszaszerzésének fontosságát, míg az egyházi vezetők természetesen a keresztényi szeretet jelszavával és a keresztény egyház zsidó vallási gyökereinek hangsúlyozásával érveltek.¹⁰

A propagandaháború hatékonyságát növelendő, a HMH szerette volna biztosítani fő katonai szövetségeseinek teljes körű támogatását is, de e tekintetben sem Nagy-Britannia, sem pedig a Szovjetunió nem bizonyult valódi partnernek. Bár a londoni kormányzat meglehetősen visszafogottan ugyan, de hajlandó volt az együttműködésre, a többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült kicsikarni egyetlen üzenetet sem Joszif Sztálintól vagy más magas rangú szovjet politikai vagy katonai vezetőtől. A HMH-nak a szovjet együttműködés biztosítását

(Válságbizottság az Európai Zsidóság Megmentéséért), *American Jewish Conference* (Amerikai Zsidó Konferencia), *American Jewish Joint Distribution Committee* (Amerikai Zsidó Általános Szétosztó Bizottság), *Vaad Hahatzala Emergency Committee* (Vaad Hahatzala Válságbizottság), *Swiss Relief Com-*

mittee for the Jews in Hungary (Svájci Segélybizottság a Magyarországi Zsidókért), *World Jewish Congress* (Zsidó Világkongresszus).

¹⁰ *FRUS* 1966: 1015–1016; Wyman 1984: 237, 257; Marks Friedmanhez és Weinsteinhez (pénzügyminisztériumi belső kommunikáció a Magyarországra sugárzandó adásokról), 1944. május 15., FDRL WRB Box 35. No. 4.

célzó kísérletei csak 1945 tavaszán hoztak eredményt, amikor április 23-án Moszkva is csatlakozott az USA és Nagy-Britannia közös felhívásához. Ebben kijelentették, hogy bármely német állampolgár, aki részt vesz a fogvatartottak elleni cselekedetekben, szigorú megtorlásra számíthat.¹¹ Ám ettől eltekintve, Moszkva mindössze annyival járult hozzá a HMH propaganda hadjáratához, hogy működni hagyta a szovjet területről sugárzó, kommunista irányultságú Kossuth Rádiót, ami elítélte a zsidóellenes intézkedéseket, partizán egységek alakítását és a zsidók ezekhez való csatlakozását sürgette, buzdította a keresztény lakosságot és az egyházakat, hogy támogassák az üldözötteket, de hírt adott a deportálásokról és a lengyelországi méészárságról is.¹²

Az amerikai propaganda három csoport magartására kívánt hatást gyakorolni, de számottevően nem tudta befolyásolni sem a keresztény lakosságot, sem a zsidóságot, sem pedig a zsidóellenes intézkedések megalkotóinak és végrehajtóinak a cselekedeteit. A magyar keresztények nagy tömegét nem sikerült rábírni, hogy az ország törvényeivel szembe szegülve elrejtsek vagy más módon segítsék az üldözötteket. Bár a Menekültügyi Hivatal titkos magyarországi megbízottjaként működő Raoul Wallenberg 1944. július 18-i jelentése szerint léteztek kivételek, a keresztények e tevékenysége „rendszerint kimerült barátok megsegítésében, akik számára élelmet és rejtékhelyet biztosítottak.”¹³

A zsidó lakossághoz intézett üzenetek még kevesebb eredményt produkáltak. Április 22-én John Pehle, a HMH vezetője, arra kérte a Hadihírek Hivatalának igazgatóját, hogy a náci befolyás alá került területeken korábban tapasztaltak alapján figyelmeztessék a magyar zsidókat: keressenek menedéket a nagyvárosokon kívül, kerüljék a sárga csillag viselését és semmisítsék meg a közösségi névjegyzékeket. Csakhogy a kezdeményezés elkeslett. A német megszállás utáni egyik legkorábbi dekrétum már április 7-én bejelentésre kötelezte a zsidó rádiótulajdonosokat, majd a hatóságok hamarosan a készülékek beszolgáltatását is elrendelték.¹⁴ Ezáltal lehetetlenné vált, hogy az üldözöttekhez az éteren át küldött figyelmeztetések eljussanak. A vidéken április közepén kezdődő gettósítás tette tel-

jessé a zsidó lakosság szinte hermetikus elszigetelését a külvilágtól, majd a hónap végén elindultak az első próbatranszportok Auschwitz-Birkenaubába, május közepén pedig megkezdődött az általános deportálás.

A Menekültügyi Hivatalnak az üldözött zsidósághoz intézett üzenetei azonban valószínűleg akkor sem hoztak volna számottevő eredményt, ha valóban eljutnak az érdekeltekhez. Erősen kétséges, hogy a közösség tagjai jelentős számban szembefordultak volna saját, köztisztületnek örvendő, megbízhatónak tartott vezetőikkel és a Központi Zsidótanács utasításaival, hogy helyettük távoli, a legtöb- bek számára ismeretlen személyek útmutatását kövessék. Ráadásul a többség nem hitte, hogy a Lengyelországban és máshol történt atrocitások megismétlődhetnek Magyarországon, sőt olyanok is akadtak, akik egyszerűen hazugságnak tartották az efféle híreket. Visszatekintve megdöbbenő, hogy mennyire nagy volt a zsidóságnak a magyar néphez és különösen Horthy Miklós kormányzóba vetett bizalma. Hevesi Ferenc főrabbi még április végén is a következő tanácsolta hitsorsosainak: „Imádkozzatok Istenhez magatokért, családjaitokért, gyermekeitekért, de elsősorban és mindenekfelett magyar Hazátokért! A Szülőföld szeretete, kötelességteljesítés és ima vezéreljen benneteket!”¹⁵ Az ilyen gondolatokkal szemben tehetetlennek bizonyultak a cionista ifjak is, akik Románia és Jugoszlávia irányába szervezték az illegális mentést és több alkalommal figyelmeztették a vidéki gettók lakóit, hogy ne szálljanak fel a deportáló vonatokra.¹⁶

A Menekültügyi Hivatal pszichológiai kampányának harmadik célcsoportját a zsidóellenes tevékenységben résztvevők alkották, akiket a békekötés utáni felelősségre vonás veszélyével próbálták rábírni magatartásuk megváltoztatására. Amennyiben beválik, ez a módszer lehetőséget adott volna a zsidó közösség megmentésére. Ám a fentiekhez hasonlóan, az ilyen irányú törekvések hatása is rendkívül korlátozottnak bizonyult. Bár lehetséges, hogy a HMH kampánya befolyásolt néhány érintettet (főképp az 1944-es szövetséges katonai előretörtést követően), úgy tűnik az anyagi gyarapodás lehetősége többet nyomott a latban, mint a büntetéstől való félelem, ha zsidóknak teendő kedvezményekről volt szó. Végző soron ezrek kaptak esélyt az

¹¹ Lásd J. Pehle beszámolóit a HMH 1945. január 1–6. és 1945. január 15–20. közötti tevékenységére vonatkozóan, FDRL WRB Box 28.; O'Dwyer: 48, 56.

¹² Lanyi Weinsteinhez (a washingtoni Hadihírek Hivatalának memoranduma), 1944. július 19., FDRL WRB Box 35. No. 4.

¹³ Wallenberg 1944. július elején érkezett Budapestre. Wallenberg 1995: 236. (A Szerző fordítása.)

¹⁴ Pehle Davis-hez, 1944. április 22., FDRL WRB Box 35. No. 4.; Benoschofsky – Karsai 1958: 129–131.

¹⁵ Braham 1994: 1:101. (A Szerző fordítása.)

¹⁶ Cohen 1986: 75–79.

életre vesztegetés útján, de csekély ez a szám ahhoz képest, hogy több mint 750 000 zsidó élete forgott veszélyben. Mindazonáltal az Eichmannhoz hasonló fanatikusokat hidegen hagyták a szövetségesek fenyegetőzései, és a háborút követő felelősségre vonás veszélye a Führert sem tántorította el eredeti tervétől. Ellenkezőleg: a nagy német birodalomért folytatott harcában egyre inkább alulmaradó Hitler mindent elkövetett annak érdekében, hogy legalább az európai zsidóság elleni háborúját megnyerje.

A leírtak alapján nyilvánvaló, hogy a lélektani hadviselés hagyományos módszereinek alkalmazása kezdetben ugyan logikus, de nagyrészt hatástalan válasz volt a magyar krízisre. Talán jobb lett volna az eredmény akkor, ha a Menekültügyi Hivatal módosítja a közlemények tartalmát és stílusát, és név szerint említve kéri számon a felelősöket. Erre vonatkozóan a washingtoni iroda 1944 áprilisában bőséges információhoz jutott, ami lehetőséget kínálhatott volna arra, hogy a névtelen tömeggel szemben folytatott kampányt egy várhatóan hatásosabb, *valódi* emberek elleni hadjárattá változtassa. A Hivatalhoz eljuttatott és a felelősségre vonandókat tartalmazó listákon a legismertebb, leghírhedtebb Jaross Andor belügyminiszter, valamint Endre László és Bakó László államtitkárok mellett szerepeltek a törvényhozás, a katonaság, az ifjúsági mozgalmak, illetőleg a sajtó- és művészeti élet területén tevékenykedő egyéb személyek is, mégis ritkán nevesítették őket. Pedig az „újja mutogató híradások” iránti igény a HMH saját berkein belül is jelentkezett, ahogyan londoni újságok szintén a tárgyalás elé nézők neveit tartalmazó listák publikálását sürgették. Azzal érveltek, hogy „hasznos erényes megnyilvánulások” az első világháború után következmény nélkül maradtak, s emiatt a jelen fenyegetések üres frázisként hatnak.¹⁷

Nem sokkal Budapestre érkezése után Wallenberg is megfogalmazott bizonyos kritikákat a propagandaanyag tartalmán túl annak stílusára vonatkozóan is. Véleménye szerint pusztán fenyegetéssel nem lehet célt érni, ezért szükséges volna „legalább valamiféle jövőbeni segítséget ígérni” azoknak, akik hajlandók zsidóknak támogatást nyújtani.¹⁸ Ugyanezt a logikát érvényesítve lehetséges, hogy a kormánypolitikát is sikerült volna kedvezően befo-

lyásolni, hiszen Magyarország elsősorban a Trianonban elvesztett területek visszaszerzése és megtartása reményében lett Németország szövetségese, a tengelyhatalmak hadiszerencséjében bekövetkezett változás miatt azonban veszélybe kerültek az 1938 óta történt visszacsatolások. Következésképp a büntetéssel való fenyegetés összekapcsolása a béketárgyalásokon történő kedvező elbírálás ígéréssel minden valószínűség szerint pozitív irányban befolyásolta volna a döntéshozókat.

Az említettek mellett az amerikai propaganda hatásfokát az a mindvégig jelenlévő kettősség is nagyban csökkentette, ami a Roosevelttel adminisztráció és a Menekültügyi Hivatal törekvései között feszülő ellentétből fakadt. A kormány nem értett egyet a HMH azon szándékával, hogy a menekültek különböző csoportjai között a zsidóság speciális helyzete és a nekik nyújtandó segítség szüksége egyértelmű hangsúlyt kapjon. (Igaz, ennek háttérben az a gondolat is állhatott, hogy el kívánták kerülni az antiszemitizmus hazai fellángolását.) A szovjet és különösen az aktív brit támogatás hiányában az USA egymaga nem vállalta, hogy közvetlenül és tevőlegesen lépjen fel az üldözöttek érdekében és nem helyezkedett szembe azzal a szövetséges véleménnyel, miszerint a népiirtás végét csakis a végső katonai győzelem garantálhatja. Nem véletlen, hogy semmilyen a zsidóságra vonatkozó direkt utalás nem szerepelt a HMH-t létrehozó rendeletben, ellentétben azzal a kitételrel, hogy a Hivatal működésének „összeegyeztethetőnek” kell lenni „a háború sikeres folytatásával”.¹⁹

Az ingadozó amerikai magatartást a propagandaanyagban található számos példa is bizonyítja. Közülük az egyik legjellemzőbb Roosevelttel elnök 1944. március 24-i felhívása,²⁰ éppen az a dokumentum, ami bizonyos tekintetben az amerikai állásfoglalás csúcspontjának, s ilyen értelemben szimbolikusnak tekinthető. A több nyelvre lefordított és repülőgépekről ledobott röpiratok, sajtóközlemények és rádiófelhívások formájában a szövetséges, semleges és ellenséges országokban terjesztett elnöki proklamáció volt ugyanis az egyetlen alkalom, amikor az Egyesült Államok első számú vezetője önállóan, szövetségeseitől függetlenül szólalt fel az európai zsidóüldözések kapcsán. Nem ismét-

¹⁷ 13. sz. projekt: Menekültek kimentése Magyarországról, 1944. április 3., FDRL WRB Box 4.; Berni Amerikai Követség a Külügyminisztériumhoz, #2320, 1944. április 14. és 1. sz. jelentés a magyarországi zsidók helyzetéről, 1944. április 30., FDRL WRB Box 58.; Marks Friedmanhez és Weinsteinhez, 1944. június 2.,

FDRL WRB Box 35. No. 4.; Londoni Amerikai Követség a Külügyminisztériumhoz, #5650, 1944. július 17., FDRL WRB Box 35. No. 9. (A Szerző fordítása.)

¹⁸ Wallenberg 1995: 246–247. (A Szerző fordítása.)

¹⁹ O'Dwyer 1945. (A Szerző fordítása.)

²⁰ FRUS 1966: 1230–1231.

lődött ez meg júniusban, a magyarországi deportálások elleni nemzetközi tiltakozás közepette sem, amikor XII. Pius pápa és V. Gusztáv svéd király is a halálvonatok leállítására szólították fel az ország vezetését.²¹

A márciusi elnöki nyilatkozatot a Menekültügyi Hivatal munkatársai készítették elő. Terveztük kiemelten és hangsúlyosan kívánt foglalkozni az európai zsidókat általában ért atrocitásokkal csakúgy, mint a magyarországi német térnyerés lehetséges következményeivel. A végső verzió hangneme mégis túlonatlanul határozatlan lett. A március 24-én közzétett proklamáció a szövetségesek háborús céljainak a megfogalmazásával indult, ami egy „elnyomástól és agressziótól” mentes, „szabadságon, egyenlőségen és igazságosságon alapuló világot” vizionált, „ahol fajra, bőrszínre és hitvallásra való tekintet nélkül élhet minden ember békében, tisztességben és megbecsülésben.” Ezután a náci és a japánok által a polgári lakosság és az amerikai katonák ellen elkövetett bűnök lajstroma következett, s csak ezt követően tért rá az elnök a néhány nappal azelőtti magyar eseményekre és azok várható negatív következményeire a zsidóságot tekintve. „[N]agy tragédia lenne – fogalmazott Rooseveltnél –, ha ezek az ártatlan emberek, akik már túléltek Hitler tombolásának egy évtizedét, elpusztulnának az üldöztetésükben tetet öltő barbarizmus feletti győzelem hajnalán.” Ezért az elnök fontosnak tartotta, hogy ismételten felhívja a figyelmet az Egyesült Államok kormányának azon elhatározására, hogy „senki, aki részt vesz a kegyetlenkedésekben, nem marad büntetlenül.” Felszólította továbbá a német lakosságot és a németek ellenőrzte területeken élő európaiakat az üldözöttek támogatására és a bűnösök elleni bizonyítékok megőrzésére. Végül a semleges hatalmakat a határaihoz érkező valamennyi menekült befogadására kérte, miközben biztosított, hogy az USA gondoskodni fog az ellátásukról és ideiglenes menedékek felállításáról. Az üzenet mégis egy általánosító kijelentéssel zárult, miszerint „[a]mennyiben a katonai hadműveletek lehetővé teszik, [az amerikai] kormány minden tőle telhetőt el fog követni, hogy segítse a náci és japán hóherók valamennyi lehetséges áldozatának menekü-

lését – fajra, vallásra és bőrszínre való tekintet nélkül.”²² Ez a befejezés visszalépést jelentett az előző bekezdésekben megfogalmazott gondolatok határozottságához képest: nem emelte ki a zsidókat a támogatók köréből, a menekülteknek nyújtandó segítség pedig alárendelődött a harctéri események szükségleteinek.

Szélmalomharcot vívott a HMH akkor is, amikor 1944 őszén a deportálások újraindításának tervéről szóló tudósításokat követően több ízben kérte a Hadihírek Hivatalától a Magyarországra irányuló propaganda újbóli fokozását. Elmer Davis igazgató elutasító válaszában azzal érvelt, hogy mivel az ország a katonai események középpontjába került, nem lenne szerencsés külön kampányt indítani a zsidóság védelmében. Ehelyett a pszichológiai hadviselést teljes egészében annak érdekében kell mozgósítani, hogy megakadályozzák, hogy a magyarok „utolsó csatlósként” mindvégig kitartsanak a náci mellett.²³

A HMH kudarcosorozata tovább folytatódott, amikor a Hadihírek Hivatalának kedvezőtlen magatartása következtében a külügyminisztériumra igyekezett pressziót gyakorolni a Harmadik Birodalomhoz és Magyarországhoz intézendő újabb figyelmeztetések kicsikarása érdekében. Fél sikerként könyvelhette el, hogy a kezdeményezésből szeptember 20-án és október 6-án két felhívás is született, melyek felszólaltak a deportálások újraindításának lehetősége ellen és ismét a háború utáni büntetés ígéréteivel riogattak. Ám különösen az utóbbi üzenet, meglehetősen határozatlan, szinte bocsánatkérő hangnemet ütött meg. Ennek értelmében Washington elfogadta annak lehetőségét, hogy a zsidók tervezett munkatáborokban történő koncentrációjának hátterében humanitárius megfontolások állnak, sőt hajlandónak mutatkozott arra is, hogy a későbbiekben elfogadja a zsidóellenes cselekedetekkel megvádolt személyek ilyen tartalmú védekezését.²⁴

Az 1944-es év utolsó jelentős propaganda célú kezdeményezése a Hivatal részéről egy a szövetséges haderő általi tiltakozó deklaráció kibocsátására irányult. Ekkorra eljutottak nyugatra a munka- és koncentrációs táborokban a visszavonulás előtti pillanatokban elkövetett mélységesről hírt adó tudó-

²¹ Ugyan a HMH 1944. június 26-án az USA kormányának nevében svájci közvetítéssel Budapestre juttatott egy jegyzéket, amelyben Washington a magyar vezetés a zsidó lakossággal kapcsolatos terveinek közlésére szólította fel, s kilátásba helyezte a felelősök háború utáni büntetését, Rooseveltnél elnök ezáltal új, önálló állásfoglalást nem fogalmazott meg, csupán március 24-i felhívása került ismételten elküldésre. Lásd Berni

Amerikai Követség a Külügyminisztériumhoz, #8599, 1944. június 26., FDRL WRB Box 34. No. 2.

²² *FRUS* 1966: 1230–1231 (A Szerző fordítása.); Wyman 1984: 256; O’Dwyer 1945: 49–51.

²³ Pehle Davis-hez, 1944. szeptember 5. és 12., valamint Davis Pehle-hez, 1944. szeptember 14., FDRL WRB Box 35. No. 4.

²⁴ *FRUS* 1966: 1159–1161, 1163–1164.

sítások, ahogyan eljuttattak magyar munkaszolgálatosok és budapesti zsidók ezreinek a legyilkolásáról szóló hírek is. Ennek ellenére a HMH ezúttal is csak részszikert aratott: bár november 7-én Dwight D. Eisenhower, a szövetséges haderők európai főparancsnoka kiadta a Hivatal által előkészített deklarációt, kihúzta belőle a zsidó fogvatartottakra vonatkozó közvetlen utalást.²⁵

Látható tehát, hogy számos tényező hozzájárult a HMH magyarországi propaganda hadjárata hatékonyságának csökkentéséhez. Egy lényeges körülményről azonban még nem esett szó. A Hivatal kampányának gerincét az a Rooseveltnél által is megfogalmazott fenyegetés képezte, miszerint a zsidóság ellen elkövetett bűnök megtorlásra fognak kerülni. Ám, ahogy arról a HMH jelentős késelemmel, 1944 augusztusában értesült, erre tulajdonképpen nem volt garancia. Fény derült rá, hogy maga az Egyesült Nemzetek Háborús Bűnök Bizottsága²⁶ sem alakított ki egyértelmű álláspontot abban a tekintetben, hogy a zsidókat ért atrocitások beletartoznak-e a háborús bűnök kategóriájába. Mivel nem létezett rá precedens, hogy ezzel a minősítéssel illessenek egyes országoknak a saját lakosikkal vagy szövetségeseik állampolgáraival szemben elkövetett kegyetlenkedéseit, a bizottság nem tervezett eljárást ilyen jellegű ügyekben. Miután ez a tudomására jutott, a HMH 1944 második felében több elvetélt kísérletet tett annak érdekében, hogy rábírja a külügyet, tegyen a kormány egyértelmű nyilatkozatot, miszerint az USA az ilyesfajta bűnököt háborús bűnnek tekinti. A győztesek arra vonatkozó döntése, hogy az emberiség elleni bűnök között fogják tárgyalni a zsidók elleni atrocitásokat végül 1945 augusztusában született meg.²⁷

Az amerikai propaganda hatékonyságának értékelésekor megállapíthatjuk, hogy a magyar események befolyásolásában csak nehezen mérhető és igen szerény eredmények mutathatók ki. A mutatók valószínűleg akkor sem lettek volna számottevően jobbak, ha maradéktalanul érvényesülnek a Menekültügyi Hivatal elképzelései a kampányanyagok fókuszát, hangvételét és retorikáját illetően. Naivitás volt azt hinni, hogy a pszichológiai hadviselés ezen eszközével tömegek magatartását – legyen szó egyszerű keresztényekről, zsidókról, vagy kollaboránsokról és elkövetőkről – jelentősen meg lehet változtatni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy

1944 elején az Egyesült Államoknak illetve a Menekültügyi Hivatalnak voltaképpen nem állt más eszköz a rendelkezésére a magyar események alakítására. Az egyetlen közvetlen eszközt a deportáló útvonalak és az auschwitz-birkenauai krematóriumok bombázása jelenthette volna, ilyen döntés meghozatalára azonban a Hivatalnak se felhatalmazása nem volt, se kellő támogatottsága az adminisztráció és a hadügyminisztérium részéről. Végül soron felülkerekedett az a szövetséges elv, ami a népirtás megállításának egyetlen reális eszközét a katonai győzelemben látta.

Források

Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, NY, USA (FDRL), Records of the War Refugee Board (WRB): Box 4. General Correspondence, Committee on Special Refugee Problems; Box 28. General Correspondence, Weekly Reports; Box 34, Box 35. Projects and Documents File, Measures Directed towards Halting Persecution (Hungary); Box 58. Jews in Hungary, February–May 1944.

The National Archives. <http://www.nationalarchives.gov.uk/records/research-guides/war-crimes-1939-1945.htm#16202>. Letöltés: 2011. december 3.

Benoschofsky Ilona – Karsai Elek (szerk.) 1958: *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez* 1. kötet, 1944. március 19.–1944. május 15. *A német megszállástól a deportálás megkezdéséig*. Budapest.

O'Dwyer, William 1945: *Final Summary Report of the Executive Director, War Refugee Board*. Washington D.C.

United States Department of State 1966: *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1944*. Volume 1, *General*. Washington D.C. (FRUS)

Wallenberg, Raoul 1995: *Letters and Dispatches, 1924–1944*. New York.

Wyman, David S. (ed.) 1990: *America and the Holocaust. A Thirteen-Volume Set Documenting the Editor's Book The Abandonment of the Jews* Volume 9, *War Refugee Board. Special Problems*. New York.

²⁵ FRUS 1966: 1174–1175; Braham 1994: 2:970; Wallenberg 1995: 263; Wyman 1990: 16–19.

²⁶ A bizottság 1943 és 1948 között működött. Első hivatalos ülését 1944 januárjában tartotta.

<http://www.nationalarchives.gov.uk/records/research-guides/war-crimes-1939-1945.htm#16202>.

²⁷ Wyman 1990: 24–31; Wyman 1984: 257–260.

Felhasznált irodalom

- Adler, Cyrus – Margalith, Aaron M. 1946: *With Firmness in the Right. American Diplomatic Action Affecting Jews, 1840-1945*. New York.
- Braham, Randolph L. 1988: *A magyar Holocaust*. Budapest.
- Braham, Randolph L. 2003: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. Budapest.
- Braham, Randolph L. 2010: Magyar, német és zsidó számítások és elszámítások a holokauszt utolsó szakaszában. *Múlt és Jövő* (21.) 2. 42–47.
- Braham, Randolph L. 1994: *The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary Volumes 1–2*. New York.
- Cohen, Asher 1986: *The Halutz Resistance in Hungary, 1942–1944*. New York.
- Druks, Herbert 1977: *The Failure to Rescue*. New York.
- Karsai László 2001: *Holokauszt*. Budapest.
- Leff, Laurel 2005: *Buried by the Times. The Holocaust and America's Most Important Newspaper*. New York.
- Mashberg, Michael 1978: Prejudice that Meant Death. The West and the Holocaust. *Patterns of Prejudice* (12.) 3. 19–32.
- Tartakower, Arieh – Grossmann, Kurt R. 1944: *The Jewish Refugee*. New York.
- Unity in Dispersion. A History of the World Jewish Congress 1948*. New York.
- Wyman, David S. 1984: *The Abandonment of the Jews. America and the Holocaust, 1941–1945*. New York.
- Wyman, David S. (ed.) 1996: *The World Reacts to the Holocaust*. Baltimore.